

A PALICSI-TÓ MINT KULTURÁLIS TOPOSZ TOLNAI OTTÓ MŰVEIBEN

LADÁNYI ISTVÁN

Összefoglaló: A Palicsi-tó Kosztolányi Dezső és Csáth Géza révén került fel a magyar irodalmi térképre. Tolnai Ottó ezt a szövegesült Palics-képet, továbbá a fürdővároska kapcsán a Fried István-i értelemben vett Monarchia-szövegek hagyományát használja fel, írja tovább az utóbbi két évtizedben született művei igen jelentős részében. Palics és a Palicsi-tó a Tolnai-életmű fikcionált lexikonának, az Új Tolnai Világlexikonnak emblematikus helyszínévé válik, jelle válva, a hagyományos jelentések megőrzésével és újak létrehozásával.

***Kulcsszavak:** tényszerűség, nyelvi imagináció, metaforizáció, Monarchia-szöveg*

Tolnai kritikusai számos alkalommal állapították meg egyfelől a tényszerűség, tárgyyszerűség, anyagszerűség, másfelől az ezektől elrugaszkodó imagináció együttes jelenlétét műveiben. Az életrajzi szerző élettényei, hétköznapi terei zavarba ejtően konkrét módon jutnak szóhoz verseiben és prózájában, hogy aztán zavarba ejtően irreális, a tapasztalatok világából nehezen értelmezhető összefüggésekbe kerüljenek. Ezzel a kettősséggel próbálnak valamit kezdeni Tolnai szakmai (és hozzájuk hasonlóan nyilván a nem hivatásos) olvasói, és megállapítják, hogy „Tolnainak megvan az a különleges és leginkább önmagára veszélyes képessége, hogy a napi, a most történő történelmet szinte azonnal, az esemény jelen idejében mítosznak lássa, mítoszként értelmezze” (Mikola, 2006, p.234.), „transzcendens és tenyeres-talpas” pókhálószerűen szövődik egymásba (Parti-Nagy Lajos, lásd Tolnai, 2004, p.11), vagy kissé hosszabban idézve Tolnai monográfiáját, Thomka Beátát: „E költészet alanya s

Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.

Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.

vele együtt magunk is szüntelenül a közvetettség és a közvetlenség pólusai között ingázunk. A személyes tapasztalatra, az érzéki megismerésre, a dolgok dologszerűségére való hivatkozások, valamint a beszédmód közlésre orientáltsága közvetlenné teszi beszélő és tárgy, beszélő és befogadó viszonyát. A rendhagyó nyelvi imagináció azonban váratlan, csapongó, a tapasztalástól idegen összefüggéseket lát meg. A versterek, versvilágok belső viszonyait elemi erővel befolyásolja az akauzális logika, a metaforikus elv nem eszköz, hanem teremtő művelet, a világ képének s az imaginációnak egyetlen realizációs formája.” (Thomka, 1994, p.140) Maga Tolnai, ahogy annyiszor, egy tőle nagyon távol álló költő kapcsán beszél erről: „Áprilynál megtaláltam valamit, ami számomra nagyon fontos volt. Metaforaképzése hasonlóan történik, mint nálam. Mikor ő azt írja, hogy encián, akkor az encián, a rilkei encián nála valóságos encián is és a vers szavai is. És nekem fontos ez az egybeesés.” (Tolnai, 2004, p.49)

Az anyaghoz, az anyagszerűséghez, a konkrétumok esetlegességéhez való vonzódás voltaképpen a formátlanság és a forma, a szabálytalanság és a szabályosság játékaként is értelmezhető Tolnainál. Egy Petőfi-idézet kapcsán például a következő autopoétikus kijelentést teszi: „Az aggteleki cseppkőbarlangban való látogatása alkalmából írta Petőfi ezt a mondatot: 'Ó ti szűkkeblű emberek, kik mindenben örökké szabályokat kerestek és állítottok, jertek ide, és boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt.' // Én sokat bajlódtam ezzel a szabálytalansággal, a karfiollal is ezért foglalkoztam meg a csicsókával, próbáltam szerves formákat találni, szerves formátlan formákat fölemelni, hogy bizonyítsam a lehetőségességét, anélkül, hogy programszerűen csináltam volna, s hát jóval a rizóma mint filozófiai kategória megjelenése előtt.” (Tolnai, 2004, p.51)

Az anyagszerűség azonban kiemelten vonatkozik nála a nyelv anyagára is, tárgy- és tényszerűség a nyelv anyaga által létesül, jut kifejezésre, ugyanakkor magára a nyelvre is vonatkozik. Tolnai verseinek beszélői a nyelvi imagináció révén térülnek el a tárgyak, tények világtól, a nyelvi imagináció kiindulópontja viszont igen gyakran az egészen közel hajolás a nyelvhez, a nyelv anyagának tapintása, a nyelvben működő metaforikusság kiiktatása, és a

Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.

konkrét jelentés érvényesítése, és ezzel a konkrét és elvont jelentés közti feszültség felélesztése. Voltaképpen a holt metaforák felélesztésének sajátos gyakorlatáról beszélhetünk.

A fentiekben jelzett sajátosságok érvényesülnek Tolnai helymegjelöléseiben, így Palics és a Palicsi-tó mint konkrét földrajzi helyszín és mint történelmi és kulturális hagyományokba ágyazott kulturális és civilizációs tér irodalmi reprezentációjában is. Tolnai Újvidék-szövegeiről értekezve állapítja meg Roginer Oszkár: „A hetvenes évek végétől a Tolnai-szövegekben hangsúlyos szerephez jut az egzakt helymeghatározás. Szövegtereiben ilyen értelemben már nem csupán az életmű korábbi szakaszát jellemző metafizikus, kiterjedés nélküli világgal, hanem egy, a szubjektum által pontosan megnevezett, térben és időben sűrűn címkézett, lokalizált térrel szembesülünk. A Virág utca 3., a *homokvár*, az Újvidék Áruház, Kanizsa, a Tisza, a Duna, az Adria, a Palicsi-tó vagy a wilhelmi világ mitológiai *Mittleurópájának* teljesség felé törekedő világa rendre a valóságban gyökerező térbeli reprezentáció alapján alakul.” (Roginer, 2013, p.29)

A Palicsi-tó Kosztolányi Dezső és Csáth Géza révén került fel a magyar irodalmi térképre. Mindkettőnél az időlegesség, az idő múlásának kitett létezés, a veszélyeztetettség, az időben elveszített tér jelentései kapcsolódnak hozzá. Csáthnál mint a gyermekkor helyszíne (az *Emlékirat eltévedésemről* című novella Batiz nevű fürdőtelepülése), vagy az évszakok váltakozásának kitett fürdővároska (*Kék csónak*), Kosztolányinál több helyütt, így épp a Csáth Géza emlékére írott versben is a matt fényvel, szürkén világító, egykor birtokolni vélt, de mára végképp elveszített világ képe kapcsolódik hozzá.

Tolnai szövegeiben Palics, a Palicsi-tó jól láthatóan a szerző Palicsra költözése, visszavonulása nyomán lett mind verseinek, mind prózáinak kitüntetett helyszíne a kilencvenes évek közepétől, a fent említett tényszerűség és nyelvi imagináció dinamikájában. Ennek előzményei azonban, épp a Kosztolányihoz és Csáthhoz kötődő sajátos előképkeresés összefüggésében már jóval korábban beazonosíthatók.

„Palics: tó és tenisz”, áll az 1983-as Virág u. 3. című kispróza-kötet Bojan Bem festőművész festménye által inspirált kisprózájában, úgyszólván minden

Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.

összefüggés nélkül (Tolnai, 1983a, p.149). A három egymás mellé állított főnév jelentése több, egymással összefüggő szövegben bomlik ki. Thomka Beáta „*Finom adogatás*”: *Kosztolányi – Tolnai* című esszéjében az 1994-es *Árvacsáth* kötet egy korai előzményére hívja fel a figyelmet: a *Világpor* című, 1980-as Tolnai-kötet *Árvacsáth* című versére, majd ugyanennek a versnek egy újraírt változatára az 1983-as *Vidéki Orfeuszban*. A *Két teniszütő* című vers első darabja a fent említett első *Árvacsáth*-vers, a második egy Kosztolányit megidéző versszöveg, a harmadik a Kosztolányi Árpád orvoshoz, a költő öccséhez és egy, az idegenségig rút öregasszonyhoz, a költő hűgához kötődő, a versben beszélő személyes emlékeiből építkező, tényszerű kispróza, a negyedik darab úgyszintén tényszerű kisprózaként indul: a tó 1972-es lecsapolásának személyes történetével, hogy aztán a lecsapolt tó iszapjában teniszező két szokatlan figura kerüljön a szöveg középpontjába:

„...két emberalakot, két sárral tapasztott, különös pipiskedő pózban megkövült emberalakot láttam, 3-4 méterre egymástól.

Egykor fehér ruhában, fehér cipőben lehettek.

Egyik helyen még szépen látszott a ruhák fazonja, a másik helyen pedig be lehetett látni a csontváz belsejébe, ahol egy pillanatra úgy tűnt, bagoly vagy varjú fészkel. Magasra emelt kezükben moszatos teniszütők... Már kifelé igyekeztem, amikor hirtelen visszafordultam.

Kosztolányi és Csáth?!

Lehetséges, dűnnyögtem nyakig a sárban, hiszen ha rájuk gondoltam, mindig teniszezni láttam őket Palicson, és most, hogy minden lecsapoltatott, természetes is, hogy valóban megpillantsam őket.

Magasra emelt teniszütőjük között a nap...” (Tolnai, 1983b, p.271–272).

Ez a kettős tér vissza az 1992-es *Versek* könyvében, a *Mi volt kérded a legszebb Dániában* című versben: a vers szubjektuma előbb Kosztolányit pillantja meg Helsingőrben: „tudod kosztolányi többször is emlegette / emlegette az uránagyú alatt feküdvé / miközben felesége harmos ilonka a hamletet olvasta neki / eredetiben és aranyban / sosem is olvasták szebben és igazabbul a hamletet / (...) / tudod mindig emlegette hogy ha legközelebb jön

Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.

északra / átugrik koppenhágába (oroszországba) / hát most átugrott” (Tolnai, 1992a, p.109), majd egy asszociációval Csáth és Palics is odavonzódik a látomáshoz, nem mellesleg valós helyszín és irodalmi reprezentációja viszonyát is érintve: „egy kis turistacsoportból mered ki délceg alakja / akkor véltem hallani ismét azokat a fanfárokot / hosszú drága sáljáról akár angolnak is nézhetem / ha közelebb lépve nem veszem észre a drága sál / csurom vér / akárha valami kocsmai verekedésben nyakon döfték volna / ám ő e dőfésre mit sem hederítve halálában is csodálkozva / róttá csak a rá jellemző semmis megfigyeléseket / a lét a semmis nyomokban mutatkozik legszívesebben / róttá arról hogy milyen kicsi is ez a kronborg / akár az a palicsi homokvár amit csáth-tal csöpögtettek / s azon nyomban tele is engedtek szellemekkel / milyen kicsi neki aki buda monumentális méreteihez szokott / arról hogy semmiképpen sem ez az eredeti / hanem az a shakespeare és arany szavaiból / szavaik arany tégláiból rakott / ez a libafospatinájú csak másolat papírmásé” (Tolnai, 1992a, p.109–110). A következő szöveghelyen már Csáth is „valóságosan” ott áll, nemcsak utalásként: „igen az volt még a legszebb / ahogy ott a városháza mögött szemben a tivolival / az andersen-szobornál ismét kosztolányiba botlottam / ahogy az a sirkerti és helsingőri iszony tovább fokozódott / ugyanis unokaöccse csáth is ott állt mellette / álltak ott csurom véresen / ahogy az élet rémdrámájából megérkeztek / ha valaki akkor te tudod mit jelentett nekik / bácskai kisgyerekeknek andersen bácsi: mindent.” (Tolnai, 1992a, p.110)

Tolnai a Kosztolányi- és a Csáth-életműben, valamint a róluk szóló szakirodalomban, életrajzokban, kultikus jellegű visszaemlékezésekben szövegesült Palics-képet használja háttérként, emel ki belőlük egy-egy motívumot. A kilencvenes évek közepétől születő Palics-szövegekben ez a háttér egyre részletgazdagabb lesz, a fürdővároska kapcsán beleíródik a Fried István-i értelemben vett Monarchia-szövegek hagyománya. A Csáth- és Kosztolányi-életművek és életrajzok utaláshálója és a Monarchia-szöveg mintázatai vetülnek rá az *árvacsáth* kötet 1994 előtt megíródott verseire is a helymegnevezésekkel, az életmódra utaló cselekvéselemekkel (a fürdőtelepi polgári életgyakorlatok megidézésével, a Palicsi-tó mint az Adria-hiány jelének

Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.

első játékba hozásával).

Az árvacsáth-verseket követő Palics-szövegekben a beszéd helye is Palics lesz, a beszéd ideje pedig a kilencvenes évek aktuális jelen ideje. A Monarchia és véres széthullásának szövegesült hagyománya ezekben a kései Tolnai-szövegekben a kilencvenes évek véres balkáni eseményéinek, Jugoszlávia széthullásának előszövegeként olvasható. Ebből a szempontból leginkább a 2007-es *Pompeji szerelmek* és a 2008-as *Grenadírmars* című prózakötetek veendőik számba.

A földrajzi helyekhez való viszonyról, a hely szövegesítéséről persze sokat elárul már a Palicsra szituált *Grenadírmars* fedőlapja is: Gerhard Richter német festő egyik Velence-képének kimetszett részét használja fel a borítón, majd a belsőben is. Palics és Adria ismét, sokadszor vetül egymásra, és egyszerre jön létre a kapcsolat és a hiány jelzése. Valaminek az égető hiánya és intenzív jelenléte.

Amikor Palics és a Palicsi-tó a Tolnai-életmű imaginárius (ám a konkrétá építő) lexikonának, az Új Tolnai Világlexikonnak emblematikus helyszínévé válik, akkor abban a „szűkülő léttér” helyeként íródik körül (Hózsa Éva, 2009), a romlás, a széthullás, a mállás, a szétpergés motívumaival, a szóba hozható művek beszédmódjában pedig a széttartás, a szétszalazódás, a kitérés alakzataival. A szemlélődés és a beszéd helye a Kosztolányitól kölcsönzött kifejezéssel „Homokvárnak” nevezett ház, az Adria helyét pedig egyre inkább a Palicsi-tó melléktava, a Vértó foglalja el, szövegeinek központi figurái pedig a „vidéki infaustusoknak” nevezett vesztesek, kifosztottak lesznek.

A Vértó a Palicsi-tó kis melléktava, nevében csak a szín hasonlósága alapján szerepel a vér, ugyanis a nyári melegben elszaporodik a benne élő algefaj, és pirosra festi a vizet. A víz színe, akárcsak Kosztolányinál („Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom”), miközben a tó konkrét jellemzése, egyúttal valamilyen külső, a vízen kívüli folyamatok, állapotok jele is. A Vértó Tolnai szövegeiben, a föld alatti erek vagy a közlekedőedények képzetét megérintve, kapcsolatba kerül a Balkán és a délszláv mediterráneum vizeivel, és vörös színe révén, a véres háborúk nyomán ténylegesen vérként neveződik meg vize. A számos változathól egyet emelek ki, illusztrálva a motívum

Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.

többirányú kontextualizálását is. Az *Ahogy* című versben többek között Tolnai egyik kedvelt szerb festőjéről, Leonid Šejkáról is szó esik, aztán a neki szentelt Vasko Popa-vers képleírásáról, majd Danilo Kišről, közben egy, a költészetet támogató háborús bűnös is megneveződik, hogy aztán eljuthassunk a Popa-versből és Leonid Šejka festményéről átemelt vérrel teli homokóra képéhez: „Ahogy vasko popa gyönyörű / jóllehet kapetan dragan által támogatott / posztumusz kötetében rálapozol / šejkáról a tudós festőről / danilo kiš barátjáról-mesteréről írt versére / (kiš és popa különben nem kedvelték egymást / jóllehet korunk két meghatározó művészeről van szó) / s a popa-verssel való bajlódás közben / egyszer csak megborzadva veszed észre / vérrel telítődő homokórát / vérrel teli kupát tartasz a kezekben / nem érted / különben éppen hogy szereted ha nem érted / szereted ha mint fában kiüthetetlen csomó / van a versben / ám most zavar / zavar hogy nem érted / előbb brutálisnak (kannibalisztikusnak) nevezed / ám aztán rendszeres napi sétáidon / a homokvár és a vértó között / a valóság összehozza (mutatja) / meg is magyarázza neked a metaforát / állítván a homokóra motívumához még / senki sem nyúlt / ilyen eredeti módon / a valóság tehát összehozza (tenyerén mutatja) / az érthető dolgokat pedig szétcsúsztatja / érzed mint szappanos fövenyen / benned is csúszik szét megállíthatatlanul minden / emelnéd öntenéd ki / de csak megfordíthatod / valójában emeled is e kannibál lakomán / kupád.” (Tolnai, 2001, p.114) A vers voltaképpen a földrajzi hely jellel válásának és a neve metaforizálódásának folyamatát írja le, az elsődleges és az átvitt értelem lehetőségeit egyszerre használva, életben tartva. Ez az eldöntetlenség jellemzi Tolnai konkrét földrajzi helyekhez kapcsolódó utalásait, akárcsak más tényszerű és tárgyyszerű motívumok esetében.

Hivatkozások

Hózsá, É. (2009). Formátlannak tervezett világ: Tolnai Ottó lokális versei és a fürdőváros mint szűkülő léttér. In Uő: *Csáth-allé (és kitérők): Összegyűjtött tanulmányok, esszék, cikkek egy életmű mozgáslehetőségeiről (1990–2009)*. Szabadka: Életjel.

- Ladányi, I. (2014). A Palicsi-tó mint kulturális toposz Tolnai Ottó műveiben. *Topos* 3, 47-54.
- Mikola, Gy. (2006). Utószó. In Tolnai Ottó, *Ómama egy rotterdami gengszterfilmben.* (229–236.) Zenta: zEtna.
- Roginer O. (2013). Macskakövek, aszfalt és fűcsomók oldalnézetből. *Ex Symposion* 83. 28–38.
- Tolnai, O. (1983a). *Virág utca 3.* Újvidék: Forum.
- Tolnai, O. (1983b). *Vidéki Orfeusz: Válogatott versek.* Budapest: Magvető.
- Tolnai, O. (1992a). *Versék könyve.* Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Tolnai, O. (1992b). *árvacsáth.* Budapest, Újvidék: Orpheusz, Forum.
- Tolnai, O. (2001). *Balkáni babér: Katalekták.* Pécs: Jelenkor
- Tolnai, O. (2007). *A pompeji szerelmesek: Fejezetek az Infaustusból.* Pécs: Alexandra.
- Tolnai, O. (2008). *Grenadirmars: egy kis ízelt opus.* Zenta: zEtna.
- Tolnai, O. (2004). *Költő disznósírból: Egy rádióinterjú regénye.* Kérdező: Parti Nagy, Lajos, Pozsony: Kalligram.
- Thomka, B. (1994). *Tolnai Ottó.* Pozsony: Kalligram.

Pannon Egyetem, Veszprém